

UDK: 061.12 (497.5)
929 Rački, F
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 10. 12. 1995.

Franjo Rački o Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti

TOMISLAV MARKUS

Institut za suvremenu povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

U članku analiziraju se stavovi hrvatskog historičara, svećenika i političara Franje Račkoga o Jugoslavenskoj (danas: Hrvatskoj) akademiji znanosti i umjetnosti, čiji je bio predsjednik u prvih dvadeset godina njezina postojanja (1867.–1886.). Shvaćanje Akademije kod Franje Račkoga nastoji se sagledati u cjelini njegova ideološkog sustava, te u kontekstu političkih i kulturnih prilika u Hrvatskoj, Habsburškoj monarhiji i Europi u drugoj polovici XIX. stoljeća.

I. Uvod

Nakon sloma centralističkog i neustavnog sustava u Habsburškoj monarhiji 1859.–1860. bečki je dvor učinio određene ustupke nacionalnim snagama u pojedinim zemljama radi smirivanja teških političkih prilika. U Bansknoj (civilnoj) Hrvatskoj i Slavoniji takav je ustupak bilo, uz ostalo, i sazivanje Banske konferencije u studenome 1860., u kojoj su bile najistaknutije osobe iz hrvatskoga političkog i crkvenog života. Banska je konferencija tražila od kralja ostvarenje teritorijalne cjelovitosti Trojedne kraljevine (Hrvatske, Slavonije i Dalmacije) i pripremila je izborni red za Sabor 1861. Premda je politička i državno-pravna problematika bila u središtu djelatnosti Banske konferencije potkraj 1860. i u početku 1861., na njoj su došle do izražaja i druge ideje, čije je ostvarenje trebalo omogućiti bržu modernizaciju pretežno zaostala hrvatskog društva. Na III. sjednici Konferencije 10. prosinca 1860. đakovački biskup Josip Juraj Strossmayer¹ istaknuo je, u dužem govoru, da je »narodna knjiga« glavni element narodnog razvitka i sigurno jamstvo od njegove propasti pred

¹ Josip Juraj Strossmayer (Osijek, 1815. – Đakovo, 1905.) – đakovački i bosansko-srijemski biskup. Jedan je od najvažnijih hrvatskih nacionalnih djelatnika u crkvenom, političkom i kulturnom životu Hrvatske u drugoj polovici XIX. stoljeća. Zalagao se za maksimalno moguću samostalnost teritorijalno ujedinjene Hrvatske u okviru preuređene Habsburške monarhije kao zajednice suverenih i ravnopravnih nacija. Pobornik suradnje slavenskih i južnoslavenskih naroda, te ujedinjenja kršćanskih crkava na čelu s papom kao poglavarom ujedinjene Katoličke crkve, ali uz očuvanje posebnosti, u prvom redu slavenskog bogoslužja, kod pravoslavnih Slavena.

kulturno naprednijim narodima. Takva se knjiga, prema biskupu, posebno teško može razviti kod Južnih Slavena, koji govore više narječja i nemaju jedno kulturno središte. Svoje viđenje takvog kulturnog središta izrazio je slijedećim riječima: »Ovim sredotočjem imalo bi biti učeno društvo ili akademija, u kom bi se imali stjecati i sjediniti svi bolji umovi hrvatski, srbski, slovenski i bugarski, da viećaju kojim načinom imala bi se najpreče stvoriti jedna narodna knjiga na slovjenском jugu, i kako bi imala u svoje okrilje uzeti sve struke čovječe znanosti.« Strossmayer je, također, za osnivanje Akademije, za čije je prirodno sjedište smatrao Zagreb, priložio tada enormno veliku svotu od 50.000 forinti.²

Na Saboru Hrvatske Strossmayer je, u govoru 29. travnja 1861., naglasio kako bi glavni cilj Akademije trebao biti osiguranje »književnog jedinstva na slovjenском jugu«, što je već ostvareno kod Romana i Germana. Osnivanje Akademije opravdao je i univerzalnom nadmoćnošću »duhovne sile« nad »materijalnom«, koja posebno dolazi do izražaja u svjetskoj dominaciji kulturno i tehnički razvijenijih zapadnoeuropskih zemalja. Istaknuo je da bi Akademija i s njom usko povezano sveučilište, u kojem bi se obrazovali budući akademici, mogli pomoći »u duševnom razvitku« kršćanima s druge strane Une i Save, »od davnina hrvatskoj zemlji«.³ Strossmayerov govor posebno je tiskan u nekoliko tisuća primjeraka, a prijedlog o osnivanju Akademije prihvaćen je na istoj saborskoj sjednici.⁴ U izrađenim pravilima, koje kralj neće potvrditi, kaže se da je svrha Akademije »njega i podpora znanostih i umjetnostih na slavjanskom jugu medj Hrvati, Srbi, Slovenci i Bugari u narodnom duhu i zajedničkoj prosvjeti«. Za pokrovitelja Akademije, koja bi uvijek trebala voditi računa o »znanstvenosti« i »koristi jugoslavjanskih narodah«, izabran je Strossmayer.⁵ U saborskoj predstavi kralju za potvrdu pravila istaknuto je da se zaostalost Južnih Slavena za drugim narodima ne može ispraviti bez Akademije, »koja znanstveno i književno imala bi djelovati na sva četiri plemena jugoslovenska«.⁶

Iz citiranih izvora može se vidjeti da je većina saborskih zastupnika, uglavnom okupljenih u Narodnoj stranci, smatrala da bi (buduća) Akademija u Zagrebu bila jedina takva institucija na južnoslavenskom prostoru. Vjerojatno su smatrali da drugi Južni Slaveni – Slovenci i Srbi u južnoj Mađarskoj zbog nedostatka političke autonomije, a Srbija i Crna Gora zbog kulturne zaostalosti – ne mogu osnovati akademiju znanosti. Ujedno su smatrali da su mali južnoslavenski narodi, ugroženi od moćnijih neprijatelja prirodno upućeni jedni na druge. Kulturna suradnja svakako je bila, zbog postojećih okolnosti, realnija mogućnost od političke suradnje. Vjerojatno je stoga, radi jačeg naglašavanja ideje kulturne uzajamnosti južnoslavenskih naroda i mogućnosti

² *Spisi saborski sabora kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od god. 1861.* (dalje: *Spisi*), I., ur. Dragutin Kušlan i Mirko Šuhaj, Zagreb, 1862., XIX.–XX.

³ *Dnevnik sabora trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije držana u glavnom gradu Zagrebu god. 1861.*, Zagreb, 1862., 75–76.

⁴ Sabor je tada uzeo Akademiju pod svoju zaštitu i povjerio izradu pravila odboru, koji su činili najistaknutiji pripadnici većinske Narodne stranke, poput Strossmayera, Ivana Mažuranića, Ivana Kukuljevića, Maksimiliana Price, te Franje Račkog (*Spisi* I., čl. XII./str. 17).

⁵ *Spisi* I., XLVIII/44–52. Sabor je nešto kasnije donio zaključak i o osnivanju »sveučilišta jugoslavjanskoga« u Zagrebu (isto, LXXXIV/87–101). Sveučilište je otvoreno 1874.

⁶ *Spisi* III, Zagreb 1862., dok. 219/str. 10.

književnog djelovanja na znatno širem prostoru, prevladala »jugoslavenska«, a ne hrvatska oznaka u imenu Akademije.

Nakon duljih rasprava u Hrvatskoj dvorskoj kancelariji i Državnom savjetu u Beču, kralj je, u veljači 1863., načelno odobrio osnivanje Jugoslavenske akademije znanosti uz naknadno odobrenje izmijenjenih pravila.⁷ Izmijenjena pravila, izrađena po uzoru na Austrijsku akademiju znanosti, Sabor Hrvatske prihvatio je u veljači 1866. godine. Po njima svrha su Akademije »samostalna iztraživanja na polju znanostih i umjetnostih, svestrano unapređenje istih, a osobito njegovanje jugoslavenskoga jezika i književnosti«. ⁸ Nakon dodatnih birokratskih teškoća s imenovanjem članova Akademije, Namjesničko je vijeće, u ožujku 1867., obavijestilo potvrđene članove da je kralj potvrdio Strossmayera za pokrovitelja, a Franju Račkog za predsjednika Akademije.⁹ Formalna osnivačka skupština Akademije održana je u Zagrebu u srpnju 1867. godine.¹⁰

II. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u ideološkom sustavu Franje Račkog

Franjo Rački izgradio je, tijekom svojega dugogodišnjeg publicističkog i stručnog rada, ideološki sustav¹¹ u kojem je obradio političku, državno-pravnu,

⁷ Ferdo Šišić, *Kako je postala Jugoslavenska Akademija u Zagrebu*, u: *Javnost* III, Beograd 1937., 8–11.

⁸ *Saborski spisi sabora kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od godine 1865–1867.*, Zagreb 1900., br. 57/čl. 1/str. 80. Prema pravilima Akademija je nezavisna od države, a pravila se mogu promijeniti samo pristankom 3/4 članova i krune (isto, 57/2, 20/80, 82).

⁹ Arhiv Hrvatske Akademije znanosti i umjetnosti (dalje: AHAZU), Namjesničko vijeće – spisi o Akademiji, Uredbeni zapisnik, god. 1867/br. 3971–14. F. Rački (Fužine, 25. XI. 1828. – Zagreb, 13. II. 1894.) – doktorirao je teologiju u Beču 1855. U Senju je 1852. zaređen za svećenika, gdje do 1857. predaje crkvenu povijest i kanonsko pravo. Boravi u Rimu 1857.–1860. kao kanonik u Zavodu sv. Jeronima. Zemaljski je školski nadzornik za civilnu Hrvatsku i Slavoniju 1863.–1867., predsjednik Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 1867.–1886., kanonik zagrebačkog Kaptola od 1877. godine. Pisac je većeg broja historijskih rasprava o Hrvatskoj i drugim južnoslavenskim zemljama od IX. do XV. stoljeća, političkih članaka, te urednik više svezaka »Starina JAZU« za objavljivanje izvorne građe.

¹⁰ Osnovne podatke o osnivanju, utemeljivačima, članovima i publikacijama Akademije znanosti do 1873. iznosi Agneza Szabo, *Središnje institucije Hrvatske u Zagrebu 1860–1873.*, II, Zagreb 1988., 124–139. Više podataka o značenju Akademije u kulturnom životu Banske Hrvatske 60-ih i 70-ih godina, kao i svoju interpretaciju idejnih polazišta njezinih osnivača, posebno F. Račkog, pruža Mirjana Gross (koautor A. Szabo), *Prema hrvatskome građanskom društvu. Društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina XIX. stoljeća*, Zagreb 1992. (dalje: *Prema hrvatskom građanskom društvu*)

¹¹ Pod ideologijom razumijem intelektualno nastojanje da se razumije, izrazi i sistematizira doživljaj – političkog, kulturnog, religioznog itd. – »realiteta« ili »zbilje« od strane pojedinca i/ili grupe. Ideologija ne mora imati po sebi negativno značenje, kao na primjer u marksističkoj interpretaciji o »naopakom tumačenju zbilje«. To znači da je i tzv. znanost svojevrsna ideologija.

crkvenu i kulturnu problematiku na hrvatskom, južnoslavenskom i općenito europskom prostoru u drugoj polovici XIX. stoljeća. Njegova ideologija nema karakter logički potpunog dosljednog i hermetički zatvorenog intelektualnog sustava ne samo zato što to nije moguće postići i što to Račkom nije ni bio cilj, već i zato što je Rački bio politički vrlo angažirani hrvatski nacionalni djelatnik. Svoje je stručne historiografske radove, u pojedinim tezama, prilagođivao svojim nacionalnim pozicijama. Račkom je, svakako, kao školovanom i savjesnom historičaru, stalo do onoga što se uobičajeno naziva »povijesnom istinom«, ali nerijetko je činjenice, vjerojatno nesvjesno, interpretirao u skladu sa svojim trenutanim političkim stavovima ili, češće, sa svojim općenitim nacionalnim uvjerenjima. U brojnim raspravama o Hrvatskoj prije XII. stoljeća Rački je nastojao dokazati njezin »demokratski« antifeudalni, slavenski i »narodni« značaj, tj. anakronistički ju je prikazivao kao hrvatsku nacionalnu državu.¹² Ujedno je, u ovim i drugim historijskim raspravama, nastojao, imajući na umu teritorijalno razdobljenu i umanjenu Hrvatsku u njegovo vrijeme, jasno odrediti nekadašnje granice hrvatske države, premda mu je, kao školovanom historičaru, moralo biti jasno da su u ranijim stoljećima »granice« bile mnogo relativniji i nejasniji pojam nego u moderno doba centraliziranih teritorijalnih država. Uključio se u žestoke hrvatsko-mađarske polemike 60-ih godina o pripadnosti Rijeke nastojeći dokazati, iz krajnje oskudnih i nejasnih izvora, faktičku i pravnu pripadnost ovog grada Hrvatskoj do XVI. stoljeća, a de iure i kasnije.¹³ Ovo, naravno, ne znači da je Rački u proučavanju povijesti bio nestručnjak ili diletant, već samo da su u njegova nacionalna i politička uvjerenja utjecala, do određene mjere i u određenim slučajevima, na (ne)objektivnost njegove interpretacije hrvatske prošlosti. Višeslojnost i strukturalno bogatstvo ideološkog sustava Franje Račkog ogleda se i u njegovim stavovima o Akademiji znanosti i umjetnosti. U njima se mogu uočiti tri osnovne, međusobno usko povezane, ali različite idejne razine i to s obzirom na, prema Račkom, utemeljenost Akademije u 1. (zapadno)europskom, 2. hrvatskom i 3. slavensko/južnoslavenskom prostoru i kulturnom okruženju.¹⁴

¹² Usp.: F. Rački, *Odlomci iz državnoga prava hrvatskoga za narodne dynastie*, Beč 1861. (dalje: *Odlomci*); Isti, *Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća*, u: *Rad JAZU LXX./1884., LXXIX./1886., XCI./1888., XCIX./1890., CV./1891., CXV./1893.*, Zagreb.

¹³ Usp. *Magjari i Rieka, ili odgovor Ladislavu Szalaju od dra F. R. I.–III. – Pozor*, 16., 27. i 28. III. 1861./br. 63, 71 i 72; *Rieka prema Hrvatskoj*, Zagreb 1867.

¹⁴ O kulturi i prosvjeti u ideologiji F. Račkog detaljnije su pisali: Tade Smičiklas, *Život i djela Dra Franje Račkoga*, Zagreb, 1895.; Vladimir Zagorski, *François Rački et la renaissance scientifique et politique de la Croatie (1828–1894)*, Paris, 1909., posebno 105–137; August Musić, *Franjo Rački prvi predsjednik i organizator Jugoslavenske akademije*, u: *Proslava stogodišnjice rođenja Franje Račkog u Zagrebu 1. i 2. studenog 1929.*, Zagreb 1929., 11–26; Viktor Novak, F. Rački, Beograd, 1958.; Mirjana Gross, *O ideološkom sustavu Franje Račkoga*, u: *Zbornik za povijesne znanosti Istraživačkog centra JAZU 9*, Zagreb, 1979., 5–33 (dalje: *Zbornik 9*); ista, *Počeci moderne Hrvatske. Neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850.–1860.*, Zagreb, 1985.; ista, *Prema hrvatskome građanskom društvu. Važna je i rasprava Nikše Stančića, Franjo Rački o historiografiji kao znanosti i njezinoj društvenoj funkciji*, u: *Zbornik 9*, 35–45.

II.1. Akademija u okviru europske kulturne civilizacije XIX. stoljeća

U svojoj je spisateljskoj djelatnosti Franjo Rački vrlo rano istaknuo uvjerenje, koje će i kasnije zadržati, da su svi europski narodi uključeni u jedinstveni »duševni pokret«, kojemu se ne mogu efikasno suprotstavljati. No zato mogu nastojati da ga iskoriste u svojem nacionalnom interesu ako ne žele nestati pred drugim, kulturno naprednijim narodima.¹⁵ Tadašnju je Europu Rački doživljavao kao »veliku občinu« u čijem postojanju i razvitku sudjeluje, u većoj ili manjoj mjeri, svaki narod pa i onaj brojem i kulturno-političkom snagom najbeznačajniji. Veliku je vrijednost stoga vidio u modernom nacionalnom pravu po kojem svakom narodu pripada pravo suodlučivati, u većoj ili manjoj mjeri, u stvarima, koje se tiču zajednice europskih nacija i država.¹⁶ Smatrao je da Europa svoj veliki napredak u moderno doba na svim poljima javnog života, kao i premoć u odnosu na afrička i azijska društva, može zahvaliti isključivo kršćanstvu.¹⁷ Račkog je, kao intelektualca i školovanog teologa i historičara, od fenomena modernog europskog razvitka, najviše privlačila »znanost«. Isticao je da je »znanost« »velevlast«, koja negira samovolju u javnom životu, povećava blagostanje naroda i otkriva prirodne tajne. Stoga narod »koji posvoji znanost, obezbjedio si je budućnost, skinuo okove robstva, oprostio se je gospodstva tudjega, stupio je u red svjetskih vlasti«. ¹⁸ U svim je ovim radovima Rački spominjao neodvojivost Akademije, kao i sveučilišta, od kulturno-prosvjetnog i »znanstvenog« razvitka svakog naroda. U toj je koncepciji nastojao usko povezati modernu ideju nacionalizma s intelektualnim i kulturnim stvaralaštvom. Time, međutim, nije zapadao u scijentizam, tj. čestu grešku precjenjivanja »znanosti« i apsolutiziranja njezinih mogućnosti, jer je navodio da ona ne može zamijeniti emocionalni i religiozni život čovjeka u obitelji i Crkvi.¹⁹ Zabrinut širenjem materijalističkih i naturalističkih teorija inzistirao je na potrebi da »znanost« a, time, i Akademija, služi istini i pravdi i ne dopusti pobjedu »monističkog materijalizma«. ²⁰

To je značilo, drugim riječima, da Rački nije u Akademiji gledao samo intelektualno-istraživačku, nego i, do određene mjere, moralno-religioznu instituciju. Bio mu je, naime, neprihvatljiv vjerski fanatizam, ali i moralni i religiozni indiferentizam u »znanosti« i »znanstvenim« institucijama, koji je u XIX. stoljeću sve više prevladavao u zapadnim zemljama. Rački je, općenito, poput svojeg velikog prijatelja, đakovačkog biskupa Strossmayera, bio pristaša

¹⁵ F. R. Gregurov, *Naša književnost I. – Narodne novine (NN)*, 15. III. 1859/br. 60.

¹⁶ F. R., *Političke misli hrvatskoga rodoljuba I. Što okolo nas biva – Pozor*, 8. IV. 1861/80; Govor F. Račkog na svečanoj sjednici Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 30. X. 1872., u: *Rad JAZU XXI*, Zagreb, 1872., 190 (dalje: Govor... i datum govora).

¹⁷ R., *Imamo li i mi slaviti tisuć-godišnjicu slovjenških apoštola sv. Cirila i Metoda? – Pozor*, 9. VIII. 1862/183.

¹⁸ F. R., *Jugoslavenska akademija znanostih i umjetnostih I. – Pozor*, 25. XI. 1861/271.

¹⁹ Govor... 26. XI. 1874., u: *Rad JAZU XXIX*, Zagreb, 1974., 208.

²⁰ Isto, 209–210; Govor... 7. XII. 1888., u: *Ljetopis JAZU za god. 1888*, Zagreb, 1888., 94–97.

one crkvene struje, koja se obično označava kao »liberalni katolicizam«. Taj je

pokret, koji se u Katoličkoj crkvi na Zapadu javlja oko 1830., smatrao, uz ostalo, da Crkva i religija na jednoj, te »moderna znanost« na drugoj strani nisu načelno suprotstavljene vrijednosti, jer proizlaze iz istog – božanskog – izvorišta. Međusobni sukobi i suprotstavljanja, kao što su, na primjer, naturalizam i vjerski indiferentizam u »znanosti«, odnosno crkvene osude »liberalizma« u papinskim enciklikama 30-ih i 40-ih godina XIX. stoljeća, ne bi, prema tome, bile bitnoga karaktera, već posljedica ljudskih grešaka i čovjekove osobne nesavršenosti. Takvo je uvjerenje, kod Račkog, kako je spomenuto, jačala činjenica o jedinstvenom – zapadnoeuropskom – izvoru moderne prosvjete i »znanosti« za razliku od »srednjovjekovnog« dualizma između latinsko-rimsko-zapadne i helensko-istočne civilizacije. No, s druge strane, Rački je isticao da su »prosvjeta i civilizacija svojinom celoga svieta i baština svakoga naroda... da je civilizacija i prosvjeta, jer nikla iz jedne vječite mudrosti, u svako vrijeme i u svih naroda u bitnosti istovjetna, a različita samo u obliku i vanskom pojavu prema razlikosti naroda pozvanih, da u ono vrijeme njezin stieg podignu.«²¹ Takve su tvrdnje imale posebnu težinu u višenacionalnoj Habsburškoj monarhiji u kojoj su se mali slavenski narodi borili za nacionalnu emancipaciju i ravnopravnost s Nijemcima i Mađarima. U prisvajanju rezultata napretka znanosti u bilo kojoj zemlji Rački je vidio kozmopolitski karakter Jugoslaven-ske akademije znanosti.²² Prema tome, nivo participacije određenog naroda u razvitku prosvjete utječe i na njegovu sposobnost korištenja plodova moderne civilizacije, odnosno njezine kulture i »znanosti«.

U stavovima Račkog o Akademiji znanosti prisutna je i koncepcija određene filozofije povijesti, temeljena na uvjerenju o stalnoj napretku ljudske spoznaje i nužnosti da svaki narod, ako ne želi biti politički i kulturno marginaliziran, prihvati moderne »znanstvene tekovine«. Time svaki narod sudjeluje o općem intelektualnom napretku čovječanstva i osigurava sebi punopravno mjesto u zajednici nacija. Prihvatanjem modernih kulturnih i intelektualnih dostignuća zapadne civilizacije i mali narodi mogu, prema Račkom, osigurati bolji politički i društveni položaj, ali i dugoročno osigurati svoju budućnost. Na taj je način Rački usvajao optimistički svjetonazor, karakterističan za moderni racionalizam i prosvjetiteljstvo, usko ga povezujući s idejom nacionalizma.

Jedno od obilježja moderne civilizacije jest, nasuprot »srednjovjekovnoj« decentraliziranosti i političkom partikularizmu, rastući etatizam, tj. sve veći utjecaj središnjih državnih organa na sva područja društvenog života, uključujući i prosvjetu. Rastući državni centralizam, koji se mogao primijetiti i u sjevernoj (Banskoj) Hrvatskoj s počecima modernizacije polovicom XIX. stoljeća, nije ponukao Račkog da se zalaže za samoizolaciju intelektualnog istraživanja. Znao je, doduše, isticati da »znanost« može biti utjeha zbog nepovoljnih društvenih i političkih okolnosti,²³ no upozoravao je na njezin eminentno društveni karakter. Osuđivao je »kabinetsku znanost«, koja se povlači u četiri zida i »koja se neuvrježuje u sve odnošaje društvenog i državnoga života, da jih

²¹ Govor... 28. VII. 1867., u: *Rad JAZU I*, Zagreb 1867., 45.

²² Isto, 51.

²³ Govor... 19. XII. 1885., u: *Rad JAZU LXXVII*, Zagreb, 1885., 205.

svojim svjetlom razsvietli i ugrije...²⁴ Tako i »učeni zavodi« ovise o ukupnim društvenim odnosima i blagostanju određenog naroda, odnosno stupnju njegove samostalnosti.²⁵ Oni ne stvaraju prosvjetu i nisu jedini njezini nosioci »jer oboje visi o sveukupnom životu naroda i zemlje i o svih odnošajih njihovih. Ali ti su hramovi nauke jedno od glavnih radionica narodne prosvjete i jedno od prvih čuvališta njezine predaje.«²⁶

Rački je, dakle, bio izraziti pobornik onoga što se obično naziva »društveno angažirana znanost«, ne samo zbog spoznaje o njezinoj velikoj ulozi u razvitku moderne zapadne civilizacije, nego i zbog, kako će se vidjeti kasnije, svoje pripadnosti malom, politički nesamostalnom i kulturno zaostalom narodu. No, time se nije zalagao, već se odlučno suprotstavljao državnoj kontroli nad institucijama poput akademije i sveučilišta. Isticao je da su takvi zavodi, uključujući i hrvatski primjer, nastajali inicijativom istaknutih javnih djelatnika ili grupe intelektualaca, a ne državnim dekretom. Takva je autonomija pogodovala njihovoj uspješnoj djelatnosti, jer se dokazalo »da naučni zavodi uspjevaju tim više, čim su samostalniji i u izborih svojih članova i upravnika i u provodjenju naučne osnove svoje i zna[n]stvenih zadataka. Spoljašnji, znanosti riedko srodni a kadšto opasni uplivi, neka budu od nje daleko...«²⁷ Hvalio je engleske, francuske i talijanske akademije zbog ostvarene unutrašnje autonomije, dok je njemačkima prigovarao ovisnost o državi, kao i preveliku »spekulativnost«, tj odvojenost od političkog i društvenog života.²⁸ Na primjeru autokratske Rusije upozoravao je »da sveučilište ne ima služiti samo u svrhe države nego da imade biti i gojilištem znanosti.«²⁹ Rački je općenito nastojao pomiriti mogućnost društvenog angažiranja »znanosti« s njezinom objektivnosti, iako je i na vlastitom primjeru iskusio kako je to u praksi teško postići.

Rački je naglašavao da je takvo autonomno postojanje Jugoslavenske akademije, kao zavoda što nezavisnijeg od vlade, imao na umu saborski odbor 1861., čiji je bio član, prilikom izrade njezinih pravila.³⁰ To je svakako bilo povezano s vrlo nesigurnom tadašnjom političkom situacijom i sekundarnim značenjem Hrvatske u državnopravnim sukobima u Habsburškoj monarhiji, odnosno mogućnošću da u Hrvatskoj ponovno zavlada, kao 50-ih godina XIX. stoljeća, protunacionalni režim protivan hrvatskim nacionalnim interesima. Premda se često žalio poznanicima na izostanak financijske pomoći Akademiji od strane države,³¹ Rački nije želio da cijena bude povećan utjecaj vlade na

²⁴ Govor... 29. X. 1868., u: *Rad JAZU V*, Zagreb, 1868., 188.

²⁵ Isto; Govor... 9. XI. 1871., u: *Rad JAZU XVII*, Zagreb, 1871., 161.

²⁶ Govor... 25. XI. 1876., u: *Rad JAZU XXXVII*, Zagreb, 1876., 206.

²⁷ Govor... 7. XII. 1892., u: *Ljetopis JAZU VII*, Zagreb, 1892., 116–117.

²⁸ R., *Rieč o jugoslovenskoj akademiji znanostih, o sveučilištu, o narodnom muzeju i o zemaljskom arhivu I.* – Pozor, 10. XI. 1862/285.

²⁹ Franjo Rački, *Putne uspomene o Rusiji i Poljskoj*, Zagreb, 1887., 93.

³⁰ R., *Rieč o jugoslovenskoj akademiji znanostih, o sveučilištu, o narodnom muzeju i o zemaljskom arhivu I.* – Pozor, 10. XI. 1862/258.

³¹ F. Rački Vatroslavu Jagiću 17. III. 1880. (Nacionalna i sveučilišna biblioteka u Zagrebu /NSB/, Korespondencija Franje Račkog /KFR/, R 4610/b–61) i 1. VI. 1891. (isto, R 4610/b–96).

Akademiju, jer »što bi koristila veća novčana podpora uz trule odnošaje i uz neradiše?«³² Uzrok teškog položaja intelektualaca – istraživača nalazio je u općenitom siromaštvu hrvatskog naroda i zemlje.³³ Oštro se suprotstavio mogućnosti, objavljenoj u jednom bečkome listu, da Jugoslavenska akademija bude pretvorena u Hrvatsku kraljevsku akademiju, jer samo članovi Akademije mogu mijenjati njezina pravila.³⁴ Pisao je da bi takva preobrazba bila »smrtni udarac, koji ćemo nastojati odvratiti svimi sredstvi.«³⁵ Njegovo je suprotstavljanje djelomično proizlazilo iz političkih motiva, jer nije želio biti članom »hrvatsko-mađaronske akademije«, tj. zavoda pod indirektnom kontrolom mađarske vlade, koja je sustavno kočila, koliko je mogla, modernizacijska nastojanja i u autonomnim hrvatskim poslovima. Uporno i dosljedno zalaganje Račkog za dignitet »učenih zavoda« očitovalo se u nastojanjima da spriječi imenovanje za profesore Zagrebačkog sveučilišta – otvorenog 1874. – onih, koji se nisu istakli »književnim«, tj. istraživačkim radom.³⁷ kao i u odbijanju prijedloga da se za članove Akademije prime oni, koji se nisu istakli na »znanstvenom polju.«³⁸ No, s druge strane, inzistiranje Račkoga na nezavisnosti Akademije (i Sveučilišta) od države bilo je načelno i proizlazilo je iz uvjerenja o potrebi distanciranja »znanosti« od strasti i zabluda dnevne politike i hirovitog javnog mnijenja. »Znanost«, prema njemu, ima božansko izvorište, kojemu se može približavati samo njegovanjem težnje prema istini, čega u politici, očito, nema. Svakako da je kod politički ovisnih nacija, poput hrvatske, Rački osjećao još veću potrebu inzistiranja na autonomiji »učenih zavoda« od države, koja može, ali i ne mora, štiti nacionalne interese.

II.2. Akademija kao hrvatska nacionalna institucija

Račkom je bilo jasno kako je i hrvatska nacija uključena u opći razvoj moderne europske civilizacije. Takvu uključenost, čak i da želi, ne bi mogla odbiti od sebe, jer je ona »četa na predstražah dvaju svieta.«³⁹ Upozoravao je da treba poštovati razvijeniju romansku i germansku prosvjetu, ali ne treba ju nekritički preuzimati, već voditi računa o hrvatskim nacionalnim i jezičnim posebnostima

³² Rački J. J. Strossmayeru 30. VI. 1886. (AHAZU, Korespondencija Josipa Jurja Strossmayera /KJJS/, XI A/380. U ovom se radu ne koristi izdanje Ferde Šišića, *Korespondencija Rački – Strossmayer I–IV*, Zagreb 1928–1931., jer je priređivač ispuštao dijelove teksta i mijenjao izvorni jezik i pravopis.

³³ Rački Jagiću 30. VII. 1873. – NSB, KFR, R 4610/b–12

³⁴ Nije moguće – Obzor, 4. II. 1892/50.

³⁵ F. Rački Eusebiju Fermendšinu 30. VII. 1892. (AHAZU, Korespondencija Franje Račkog, XII B 2/7).

³⁶ Rački Strossmayeru 1. VII. 1892. (AHAZU, KJJS, XI A/535).

³⁷ F. Rački Ivanu Mažuraniću 31. VIII. 1874. – NSB, Korespondencija Ivana Mažuranića, R 5844/b–4

³⁸ Rački Strossmayeru 19. XII. 1882. – AHAZU, KJJS, XI A/314; Rački Isi Kršnjavom 11. VII. 1875. – Hrvatski državni arhiv, osobni fond Ise Kršnjavog, kutija 4/sv. III/br. 2 – pismo br. 2

³⁹ F. Rački, *Odlomci*, III.

kako bi mogla postati hrvatskom »duševnom svojinom«. ⁴⁰ Osnovni je uvjet za to da i Hrvatima, poput drugih nacija, postanu pristupačni plodovi kulture na narodnom jeziku, jer u moderno doba nacionalizma »znanost« više ne može biti vlasništvo jedne »gospodujuće kaste«, kao u prijašnjim stoljećima. ⁴¹ U stoljetnom razvoju hrvatske književnosti vidio je, prije svega, napor da se ostvari »duhovno jedinstvo« Hrvata kao naroda u »etičkom značenju«. Svaki narod, prema Račkom, treba, kao »duhovno-prosvjetna jedinica«, doći do »napona svojih sila« kako bi mogao težiti »nadnaravnoj celi« za koju je stvoren. ⁴² Smatrajući prosvjetu jednom od »glavnih poluga narodnje dobrobiti«, a narodnu knjigu za »ponajglavnije promicalo prosvjete«, Rački je u Akademiji gledao i »utjelovljenje sna svoje mladosti«. ⁴³

Svoje temeljno uvjerenje o Akademiji i Sveučilištu, kao nacionalnim institucijama, Rački je izrazio u tvrdnji da oni, doduše, imaju posebna područja »ali objema je zajedničkom svrhom gojitba nauke i razobćenje njezino u sve slojeve hrvatskog naroda, objema zajednička dužnost, da uvedu hrvatski narod u obćenitu struju umnoga razvoja«. ⁴⁴ Iako kod Račkog, kako je istaknuto, nema jednostranog idealiziranja »znanosti«, prisutna je (pre)optimistička vjera u svemoć prosvjete, bez analize uvjeta, koji su potrebni da se siromašni i nepismeni puk uključi o modernizacijske procese. Rački je, kao i značajan dio njegove generacije općenito, intelektualistički zanemarivao povezanost ekonomskog i prosvjetnog položaja širih društvenih slojeva, premda se veselio »materijalnom napredku« naroda. ⁴⁵ I u privatnoj je korespondenciji isticao usku povezanost Akademije i Sveučilišta, u kojem bi se trebali školovati budući akademici. ⁴⁶ Nakon otvaranja Zagrebačkog sveučilišta 1874. Rački se ubrzo razočarao zbog male koristi, koje ono pruža Akademiji za što je, prema njemu, najviše kriva »nespretnost sveučilišnih upravljača«. ⁴⁷ Zbog izbjegavanja rasipanja ionako slabih nacionalno-modernizacijskih snaga zalagao se za pridruživanje drugih hrvatskih intelektualnih društava – Matice ilirske (kasnije Matice hrvatske) i Društva za povjesnicu jugoslavensku – Akademiji kao središnjoj nacionalno-kulturnoj instituciji. ⁴⁸ S drugim institucijama, poput Sveučilišta, Zemaljskog muzeja i Arhiva, Akademija treba usko surađivati, čime bi se djelovalo »neizmjereno za izobraženost i prosvjetu našega naroda...« ⁴⁹

⁴⁰ F. R. Gergurov, *Naša književnost VI.* – NN, 19. III. 1859/64; Govor... 9. XI. 1871., u: *Rad JAZU XVII.*, 162.

⁴¹ R., *Rieč o jugoslovenskoj akademiji znanostih, o sveučilištu, o narodnom muzeju i o zemaljskom arhivu II.* – Pozor, 1. XI. 1862/259.

⁴² Govor... 6. XII. 1890., u: *Ljetopis JAZU V.*, Zagreb, 1890., 92.

⁴³ Govor... 7. XII. 1887., u: *Rad JAZU LXXXVI.*, Zagreb, 1887., 152.

⁴⁴ Govor... 26. XI. 1874., u: *Rad JAZU XXIX.*, 207.

⁴⁵ Rački Jagiću 22. II. 1873. – NSB, KFR, R 4610/b–10

⁴⁶ Isto.

⁴⁷ Rački Jagiću 18. X. 1875. – NSB, KFR, R 4610/b–25

⁴⁸ R., *Jugoslovenska akademija znanostih naprama povjest. društvu i matici ilirskoj* – Pozor, 21. VI. 1862/141.

⁴⁹ R., *Rieč o jugoslovenskoj akademiji znanostih, o sveučilištu, o narodnom muzeju i o zemaljskom arhivu III.* – Pozor, 12. XI. 1862/260.

Stručna djelatnost Akademije treba se, prema Račkom, očitovati na nekoliko područja. Akademija treba ponajprije raditi na »prikupljanju gradje za znanstveno poznavanje našega naroda i naše domovine«. ⁵⁰ Treba se, nadalje, organizirati izrada rječnika i gramatike, objavljivanje numizmatičkih zbirki, uklanjanje književne površnosti i razvijanje privrženosti javnosti prema narodnoj književnosti. ⁵¹ Rački je vrlo važnim smatrao potrebu da se »jezikoslovnom sudu podvrgne sve blago našega jezika«, kao i istraživanje običajnog prava, koje treba pokazati »koje mjesto pripada našem narodu u povjesti kulture među romanskimi i germanskimi mu susjedi; a našem zakonotvorcu dat će u ruke klupko, da ga izvede iz labirinta, u koj ga uplete tudjin zakonoša«. ⁵² Skupljanje grade i proučavanje državne, crkvene i književne povijesti trebalo bi hrvatskom narodu omogućiti bolje poznavanje i korištenje svoje stoljetne domovine. ⁵³ Pozornost treba obratiti i na »narodoslavlje«, koje »osvrće se na duševno i tjelesno biće naroda« i »daje ključ za jasnije razumijevanje prošlosti pojedinih naroda«. ⁵⁴ Treba, također, skupljati, uz pismenu građu, spomenike narodne predaje i običaja. ⁵⁵ Rački je, pri tome, bio svjestan da se radi o »maljušnim kulturnim nastojanjima« kada ih se uspoređi s »orijaškim napredkom« u razvijenijim zemljama, ali Hrvati su, zbog niza nepovoljnih okolnosti, »odsudjeni na radnju en miniature«. ⁵⁶ Iz svega se toga može vidjeti kako je, za Račkoga, i Akademija bila, u jednom svojem dijelu, dio borbe hrvatskog naroda za poboljšanje svojeg političkog, kulturnog i ekonomskog položaja i, time, izrazita nacionalna institucija.

Sve bi se te djelatnosti Akademije, prema Račkom, kako će se vidjeti u idućem poglavlju, trebale provoditi po mogućnosti na cijelom južnoslavenskom prostoru. No, Akademija je, prema svojoj djelatnosti, bila izrazita hrvatska nacionalna institucija ne samo po doprinosu u napretku hrvatske kulture, nego i zbog kvantitativnog aspekta. Naime, velika većina stručnih rasprava Akademije, kao i velika većina članova i suradnika odnosilo se na Hrvatsku i Hrvate. ⁵⁷ I sam je Rački, kao hrvatski nacionalist (nacionalni djelatnik), isticao da Akademija treba, prije svega, obraćao pozornost na hrvatski narod i domovinu, jer »zavodu je sielo u duši Hrvatsva, a ovo je za sada među južnoslo-

⁵⁰ Govor... 26. XI. 1877., u: *Rad JAZU XLI.*, Zagreb, 1877., 228. Objavljivanje povijesnih dokumenata ima važnu ulogu u mobilizaciji za nacionalnu borbu, odnosno u često predrasudi, koju je, do određene mjere, dijelio i Rački, o navodnom transepohalnom karakteru (modernog) nacionalizma.

⁵¹ F. R. *Jugoslavenska akademija znanostih i umjetnostih II. – Pozor*, 26. XI. 1861/272.

⁵² Govor... 28. VII. 1867., u: *Rad JAZU I*, 50.

⁵³ Govor... 28. X. 1869., u: *Rad JAZU IX.*, Zagreb, 1869., 188.

⁵⁴ Govor... 25. XI. 1881., u: *Rad JAZU LIX.*, Zagreb, 1881., 224.

⁵⁵ Govor... 30. XI. 1889., u: *Ljetopis JAZU IV za god. 1889.*, Zagreb, 1889., 80.

⁵⁶ Rački Jagiću 28. XI. 1871. (NSB, KFR, R 4610/b-4).

⁵⁷ Jedini redoviti nehrvatski suradnici u izdanjima Akademije, u drugoj polovici XIX. stoljeća, bili su srpski historičar Stojan Novaković i slovenski filolog Matija Valjavec.

vjenskim plemeni najrazvijeniji sa stogodišnjimi prosvjetnimi predajami i savezima.⁵⁸

Rački je, kao što je spomenuto, bio svjestan društvenog karaktera »značnosti« i nepostojanja »čistog« intelektualnog istraživanja, odvojenog od temeljnih društvenih – posebno političkih – procesa. Intenzivno je sudjelovao u političkim borbama nakon 1860., premda se žalio da zbog toga stradava »književna radnja, koja u ostalom ostala bi bez ploda, ako neod vratimo poraz na političkom polju.«⁵⁹ Kada Mađari ne bi sputavali modernizacijski razvoj Hrvatske u pravcu »napredovanja umnog i materijalnog« Rački bi rado »objesio visoku politiku na klin, dok se ojačamo«, ali to, u nepovoljnim okolnostima, koje hrvatski nacionalisti sami nisu mogli izmijeniti, nije moguće.⁶⁰ Doduše, nakon neuspjeha Narodne stranke 1872.–1873. u borbi za temeljnijom izmjenom Hrvatsko-mađarske nagodbe, stvorene 1868. većim dijelom u mađarskom interesu, Rački je smatrao da treba ostaviti »in suspensio državnopravno pitanje pa da podupiramo svako nastojanje oko uredjenja zemlje i narodnje prosvjete.«⁶¹ I kod Račkog je, dakle, prisutna dvojba, česta u hrvatskom nacionalizmu tijekom druge polovice XIX. i početka XX. stoljeća, o tome što je prioritetno: borba za povećanje i proširenje hrvatske političke autonomije ili unutarnja kulturna, ekonomska, socijalna i politička modernizacija hrvatskog društva, koja bi mogla osnažiti položaj Hrvatske u političkim borbama unutar Habsburške monarhije. Akademiju je Rački smatrao jedinim »slobodnim kretanjem« u nepovoljnim političkim okolnostima⁶² i izražavao je zabrinutost za njezin opstanak ako iz Zagreba i Hrvatske ode nekoliko najistaknutijih članova i djelatnika.⁶³ Prihvatio je i poniženje da, nakon 1886., kada prvi put nije dobio kraljevu potvrdu za izbor predsjednika Akademije u četverogodišnjem mandatu, bude faktički, no ne i pravno predsjednik, jer je smatrao nedopustivim »da u naš zavod unidje raztvorni kvasac, koji se u Hrvatskoj ugnjezdio.«⁶⁴

Rački je, dakle, s pravom, gledao u Jugoslavenskoj akademiji i hrvatsku nacionalnu instituciju, koja treba dati izuzetno značajan doprinos kulturnom napretku Hrvata i njihovu uvrštavanju u zajednicu prosvijećenih europskih nacija. Pri tome nije aktualizirao pitanje o (ne)mogućnosti kompatibilnog odnosa između nacionalizma, tj. borbe za napredak i samostalni razvoj vlastite

⁵⁸ Govor... 7. XII. 1892., u: *Ljetopis JAZU VII.*, 114. Usp. i govore... 27. X. 1870., u: *Rad JAZU XIII.*, Zagreb, 1870., 162 i 24. XI. 1883., u: *Rad JAZU LXVIII.*, Zagreb, 1883., 204.

⁵⁹ Rački Jagiću 17. IV. 1872. (NSB, KFR, R 4610/b–7). Za snažan politički angažman Račkog važne su činjenice o velikom značenju Katoličke crkve u društvenom životu Hrvatske, te »uobičajenost« i »normalnost«, za razliku od danas, političkog angažmana katoličkog svećenstva u XIX. stoljeću.

⁶⁰ Rački Strossmayeru 18. VII. 1871. (AHAZU, KJJS, XI A/43).

⁶¹ Isti istom 20. XI. 1873. (AHAZU, KJJS, XI A/99).

⁶² Rački Petru Preradoviću 10. X. 1869. (AHAZU, Ostavština Petra Preradovića, XV–11/A X–16).

⁶³ Rački Strossmayeru 30. I. 1873. (AHAZU, KJJS, XI A/68); 16. X. 1873. (isto, XI A/92) i 5. VII. 1876. (isto, XI A/171); Rački Jagiću 22. II. 1873. (NSB, KFR, R 4610/b–10).

⁶⁴ Rački Jagiću 8. XII. 1890. (NSB, KFR, R 4610/b–90).

nacije i tzv. »znanstvene objektivnosti«. Vjerovao je, naime, (pre)optimistično

da ta dva načela ne mogu jedno drugome proturječiti, jer je »znanost«, navodno, nezavisna od previranja dnevne politike. Smatrao je da negativni utjecaj politike na intelektualno istraživanje može postojati jedino u slučaju kada ovisan politički položaj jedne nacije direktno utječe na njezin slab i spor kulturno-prosvjetni razvitak. Zaboravljao je, osim toga, da i politički nerepresivnim (»demokratskim«) sustavima, poput zemalja zapadne Europe i sjeverne Amerike, nacionalne predrasude inače apolitičnog intelektualca, kakav Rački nije bio, mogu značajno utjecati na (ne)objektivnost njegova zaključivanja i interpretacije. Dio takve neobjektivnosti pokazao je i na vlastitom primjeru.

II.3. Ideja slavenske i južnoslavenske solidarnosti

Zalaganje za solidarnost slavenskih i južnoslavenskih naroda svakako je jedno od bitnih obilježja ideološkog sustava Franje Račkog od početaka njegova formiranja 50-ih godina do kraja života. Ono je izraženo i u njegovim koncepcijama o Akademiji znanosti i umjetnosti. Rački je prihvaćao uvjerenje iz doba tzv. hrvatskoga narodnog preporoda – 30-ih i 40-ih godina XIX. stoljeća – o potrebi izgradnje jedinstvenoga književnog jezika za sve Južne Slavene i to na hrvatskoj i srpskoj štokavskoj osnovici. Takvo bi nastojanje, kojim bi Južni Slaveni postignuli kulturnu zajednicu ili postali »jednim narodom u duhovnom smislu«, ponajprije trebala pospješiti Akademija znanosti.⁶⁵ »Jugoslavenska književna sloga« još je važnija zbog političke podijeljenosti južnoslavenskih naroda, kao i velikog utjecaja, koji na njih vrše moćniji i razvijeniji romanski i germanski narodi, a od kojeg ne mogu pobjeći.⁶⁶ U Akademiji je Rački gledao »književno sredotočje na slovjenском jugu u kom bi se sve književne sile sjedinile kao u ognjištu«.⁶⁷ Time ne bi nestala posebna stručno-istraživačka društva u pojedinim južnoslavenskim zemljama, ali »imala bi se naprama akademiji smatrati kano traci naprama ognjištu«.⁶⁸

Rački je živio u vremenu velikoga kulturnog prosperiteta u zapadnoeuropskim i srednjoeuropskim zemljama iza kojih su daleko zaostajali narodi istočne i jugoistočne Europe, osobito oni, poput Hrvata, malobrojni, politički nesamostalni i podijeljeni na nekoliko političko-upravnih jedinica (Banska Hrvatska, Vojna granica do 1881., Dalmacija, Istra, te Bosna i Hercegovina). Osim toga, većina hrvatskog naroda još nije, u drugoj polovici XIX. stoljeća, uključena u modernizacijske procese i bila je ravnodušna prema ideji hrvatskog nacionalizma. Te činjenice, kao i utjecaj »ilirizma« u mladosti, utjecale su na opredjeljenje Račkog da se njegove misli »ne kreću samo medju Dravom i Adrijom, jer skoro ne bi bilo vriedno mučiti se za ovaj pedalj zemlje...«.⁶⁹ Bio

⁶⁵ F. R., *Jugoslovenstvo. Od jadranskoga mora I.* – Pozor, 31. X. 1860/27.

⁶⁶ Isto, II. – Pozor, 2. XI. 1860/28.

⁶⁷ F. R., *Jugoslavenska akademija znanostih i umjetnostih I.* – Pozor, 25. XI. 1861/271.

⁶⁸ R., *Jugoslavenska akademija znanostih naprama povjest. društvu i matici ilirskoj* – Pozor, 21. VI. 1862/141.

⁶⁹ Rački Jagiću 13. XII. 1871. (NSB, KFR, R 4610/b–5).

je, naime, uvjeren da »u ovo... doba, u koje narodi romanskoga i germanskoga roda, izjednačivši u jeziku i knjizi plemenske osebine i popevši na ovom širokom osnovu svoju svetom gospodujuću prosvjetu stvaraju gorostasne narodne i državne zadruge – u ovo doba gojiti na slavenskom jugu plemensko u knjizi samovanje znamenovalo bi njegove narode pripravljanje za plien onim ogromnim izobraženim zadrugam. Ovakovu osnovu odlučno odbija jugoslavenska akademija, tiem više što književno sblizenje jugoslavenskih naroda ne vrieda im plemenskih osebina, što ih pače književna zajednica svodi pod više načelo zajedničke prosvjete, koja će ujediti, što su viekovi razmetali.«⁷⁰ Time bi Južni Slaveni očuvali svoju slavensku »narodnu osebnost«, ali i izbjegli samoizolaciju od plodova zapadne kulture.⁷¹ Rački je »duševno jedinstvo« Hrvata i Srba smatrao nužnim za »njihov obstanak kano narodne i prosvjetne osebine«.⁷² U Račkom je, dakle, snažno živjela ideja, prisutna u hrvatskom nacionalizmu još od vremena ilirizma tridesetih i četrdesetih godina XIX. stoljeća, o potrebi uske književne i kulturne suradnje južnoslavenskih naroda, koja bi bila jedan od uvjeta njihovog nacionalnog opstanka ili, barem, slobodnijeg nacionalnog razvoja.

Hrvatska, prema Račkom, ima uvjete za posredovanje između zapadne kulture i južnoslavenskih naroda južno od Save ne samo zbog svojeg geografskog položaja, nego i zbog zadržavanja, u toku višestoljetnih komunikacija sa Zapadom, »slavenske osebnosti«. Modernu kulturu mogu Južnim Slavenima posredovati samo »domaći sinovi« u narodnom jeziku, dok bi kulturno napredniji romanski i germanski narodi težili proširenju svoga političkog utjecaja ili, čak, nacionalnoj asimilaciji Južnih Slavena. Akademija ne bi na Balkanski poluotok samo prenosila »plodove zapadne prosvjete«, već bi pridonosila boljem poznavanju balkanskih naroda na Zapadu.⁷³ No, bez obzira na hrvatsko posredništvo, svaki južnoslavenski narod treba se vlastitim snagama uključiti u europsku kulturnu zajednicu.⁷⁴

Račkovo shvaćanje Akademije znanosti kao »jugoslovenskog zavoda« bilo je povezano s njegovim odnosom prema istočnom pitanju. Premda se u jednom razdoblju, kada je izgledalo da bi se Habsburška monarhija mogla preurediti u zajednicu ravnopravnih i suverenih nacija, zalagao za dobrovoljno priključenje Južnih Slavena u Osmanlijskom sultanatu Austriji,⁷⁵ uglavnom je želio proširenje i osamostaljenje južnoslavenskih državnica – Srbije, Crne Gore i, od 1878., Bugarske – na račun osmanlijske vlasti.⁷⁶ Smatrao je da bi unište-

⁷⁰ Govor... 27. X. 1870., u: *Rad JAZU XIII*, 162–163. Uvjerenje o važnosti slavenske i južnoslavenske solidarnosti za hrvatski nacionalni opstanak kod Račkog je jačao proces ujedinjavanja, tokom XIX. stoljeća, manjih političkih cjelina u veće državne zajednice, poput njemačkog i talijanskog nacionalnog ujedinjenja.

⁷¹ Govor... 9. XI. 1871., u: *Rad JAZU XVII*, 161.

⁷² Govor... 27. XI. 1873., u: *Rad JAZU XXV*, Zagreb 1873., 248. U ideji slavenske i južnoslavenske solidarnosti kod Račkog središnje su mjesto imali hrvatsko-srpski odnosi.

⁷³ Govor... 25. XI. 1878., u: *Rad JAZU XLV*, Zagreb, 1878., 225–227.

⁷⁴ Govor... 24. XI. 1883., u: *Rad JAZU LXVIII*, 202–203.

⁷⁵ F. R., *Jugoslovenstvo. Od jadranskoga mora III.* – *Pozor*, 9. XI. 1860/29.

⁷⁶ R., *Misli jednog Hrvata nedržavnika o istočnom pitanju I–VIII.* – *Pozor*, 29., 30. VIII., 3., 4., 5., 6., 9., 10., 15.–18. IX. 1862/198., 199., 202.–207., 210.–214.; *Zablude srbske*

njem »azijskog varvarstva« (tj. osmanlijske vlasti) na Balkanu moglo »pući i našemu književnomu radu širje polje«.⁷⁷

Račkovo uporno zagovaranje južnoslavenske solidarnosti često je nailazilo na nerazumijevanje, pa i osudu dijela hrvatske političke javnosti. Osnovni je uzrok bio u latentnom – jačem ili slabijem – hrvatsko-srpskom sukobu, posebno nakon 1860., zbog istočnog pitanja, statusa Srba u Hrvatskoj, te pitanja nacionalne pripadnosti štokavaca, kajkavaca i čakavaca. To je kod pojedinih hrvatskih ideologa i publicista, poput Eugena Kvaternika i Ante Starčevića, stvaralo uvjerenje da zagovaranje slavenske i južnoslavenske solidarnosti znači, zapravo, izdaju hrvatskih nacionalnih interesa. No, i sam je Rački više puta javno polemizirao sa srpskim teritorijalnim pretenzijama prema Hrvatskoj, tezama o »srpskom političkom narodu« u Hrvatskoj kao tobožnjem nosiocu srpske državnosti na hrvatskom teritoriju i osvajačkoj politici Srbije u istočnom pitanju.⁷⁸ Žalio se da hrvatska vlada smatra Akademiju »panslavističkim leglom«,⁷⁹ a značajan dio hrvatske omladine, pod utjecajem njegovog političkog protivnika Ante Starčevića, »slavosrpskim zavodom«.⁸⁰ Vjerojatno se i zbog ovih krivih tumačenja osjetio ponukanim da, pri kraju svojega životnog puta, u povodu 25-godišnjice postojanja Akademije, objasni naziv »jugoslavenski«. Ukazao je na uvjerenje osnivača, biskupa Strossmayera, da Slavenstvo, zbog »plemenske pocijepanosti«, nije bilo sposobno za »utrkiavanje s drugim ujedinjenimi narodi na poprištu sveobće uljudbe...« Akademija je, nastavlja Rački, nastala na temelju »gorostastnog književnog prevrata« od 30-ih godina XIX. stoljeća. »Jugoslavenska« oznaka Akademija ne smeta narodnim posebnostima na slavenskom Jugu, već »samo plemenskim zanešenjakom«.⁸¹ Drugim riječima, takva oznaka nije značila negaciju hrvatskoga karaktera Akademije, kako se vidjelo iz njezine djelatnosti. S druge strane, osnovne ideje Račkog o južno-

politike I–IV. – Obzor, 18.–20., 22. II. 1886/39.–42; te brojna mjesta u pismima Račkog Strossmayeru i Jagiću. O odnosu Račkog prema istočnom pitanju detaljnije je pisao, na temelju objavljenih izvora, Dragutin Pavličević, *Franjo Rački i istočno pitanje (1860.–1885.)*, u: *Zbornik* 9, 185–216.

⁷⁷ F. Rački Stojanu Novakoviću 19. VI. 1876. (Mileta Novaković, *Pisma Franje Račkoga Stojanu Novakoviću*, u: *Godišnjica Nikole Čupića* 38, Beograd 1929., 245).

⁷⁸ Najvažniji su članci: *Sriem i Hrvati ili Odgovor Vidov danu od dra Fr. R. I–IV* – *Pozor*, 12.–15. VI. 1861/133–136; – č –, *Srbski zahtjevi u trojednoj kraljevini* – *Pozor*, 23. III. 1866/106; *Zablude srbske politike I–IV* – *Obzor*, 18.–20., 22. II. 1886/39.–42. I u korespondenciji, posebno u pismima Strossmayeru, Rački na mnogo mjesta polemizira sa »srpskom izključivošću« i zanemarivanje ideje južnoslavenske solidarnosti. Time je pokazao da mu ova ideja nije važnija od hrvatskih nacionalnih interesa.

⁷⁹ F. Rački Valtazaru Bogišiću 30. XII. 1869. (Viktor Novak, *Valtazar Bogišić i Franjo Rački. Prepiska [1860–1893]*, Beograd, 1960., str. 178/pismo br. 67) i 30. XII. 1886. (isto, 319/212); Rački Jagiću 22. XI. 1880. (NSB, KFR, R 4610/b–60); 17. XII. 1880. (isto, R 4610/b–61) i 10. II. 1882. (isto, R 4610/b–62).

⁸⁰ Rački Jagiću 20. VII. 1876. (NSB, KFR, R 4610/b–27) i 28. I. 1880. (isto, R 4610/b–51).

⁸¹ Govor... 7. XII. 1892., u: *Ljetopis JAZU VII.*, 111–113. Na hrvatskoj je strani Rački u takve »zanešenjake« uvrštavao, prije svega, Stranku prava, a posebno njezinog ideologa Antu Starčevića.

slavenskom »duhovnom jedinstvu«, zajedničkom književnom jeziku Južnih Slavena i Akademiji kao »jugoslavenskom književnom sredotočju« ostale su samo teorija.

S U M M A R Y

FRANJO RAČKI ABOUT THE YUGOSLAV ACADEMY OF SCIENCE AND ARTS

Croatian nationalist, priest, historian and politician Franjo Rački was the first president of the Yugoslav Academy of Science and Arts. In his papers and speeches he paid much attention to the Academy. He saw it as a European institution which helped Croatia to join the community of civilized European countries. In his opinion the Academy had to carry out cultural collaboration with Slav, especially South Slav, peoples.